

FRANGEŠOVO ČITANJE ČASOPISA*

Koliko je sjena Antuna Barca bila velika i snažna, vidjelo se i u projektu Liberove petosveščane *Povijesti hrvatske književnosti* 1975-78. godine. U njoj su, naime, sve knjige iz područja novije hrvatske književnosti komponirane tako da je – baš kao u Barca – jedno od glavnih poglavlja posvećeno isključivo časopisima. Tako je i s četvrtom knjigom u kojoj je dio o realizmu napisao Ivo Frangeš (1920. – 2003.).¹

Već u uvodnim rečenicama Frangeš časopise naziva *barometrima malih književnosti* ostavljajući da nagađamo smisao ove metafore – ni prve ni zadnje kada je u pitanju ovaj književni medij. Tako lapidarno i slikovito definirani časopisi po Frangešovu mišljenju “najočitije pokazuju pravo stanje”, pa tako i “negativne posljedice povezanosti hrvatske književnosti s javnim i političkim životom” (273) u doba apsolutizma ali i nakon njega kad su “počela izlaziti i dva književna časopisa” – u Zagrebu *Naše gore list*, u Karlovcu *Glasonoša*. Dok prvi svojim prestankom nije ostavio neku posebnu prazninu, drugi u bečkoj fazi Šenoina uredničkovanja da nije objavio ništa drugo nego znameniti Šenin prikaz tadašnjih književnih prilika *Naša književnost*, već bi opravdao svoje izlaženje, ističe Frangeš. No, mnogo je zaslužniji po Fran-

* Prilog s kolokvija koji je u povodu 80. rođendana Ive Frangeša održan u prostorijama DHK 13. travnja 2010.

¹ Ivo Frangeš, *Realizam*, str. 219-488 u: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4, Liber – Mladost, Zagreb, 1975.

gešovu mišljenju Lukšićev *Slawische Blätter* i to ne samo zbog Šenoine suradnje, već i zbog informiranja o Slavenima, pa tako i o Hrvatima i o njihovoj političkoj situaciji. Poseban rascvat u stilsko-književnom pogledu doživjela je upravo politička publicistika, osobito je važno pokretanje znanstvenoga časopisa *Književnik* koji je dokazao da Strossmayerova ideja o Akademiji nije bila nikakva iluzija. Zanimljivom Frangeš naziva pojavu posljednjeg časopisa s regionalnom, separatističkom tendencijom, požeškoga *Slavonca*, i to – dodaje Frangeš – kao instrumenta političkog i ekonomskog “slavonstva” bana Khuena, a inače “bez ikakve je važnosti” u hrvatskoj kulturi (sic!). Mnogo je veće značenje imao Deželićev *Dragoljub*, posebno njegov feljtonski dio (*Listak*) kao i činjenica da ga je Deželić žrtvovao za volju *Vijenca* [tj. *Vienca*, 1869. – 1903.!] a koji će nakon “tridesetpetogodišnjega” izlaženja postati najznačajniji časopis uopće. Frangeš na usta Ivana Zahara hvali *Vienčevu* ulogu jedinoga poprišta na kojemu se mogla izražavati konstruktivna politika na dugi rok. Prevažna je bila *Vienčeva* borba za čitateljsku publiku (posebno usmjerenost ženskoj populaciji!), za Šenoina urednikovanja dobiva *Vienac* važnost koja prelazi običnu ulogu časopisa, no – naglašava Frangeš – i *Vienac* je Šenoi dao mogućnost kakvu je samo Gaj prije njega imao, iako ga je – dodaje – uređivanje *Vienca* svakako omelo u vlastitom izgrađivanju, tj. onemogućivalo mu da se umjetnički razvije: “Postavši – silom prilika i zahvaljujući vrijednosti vlastitoga djela – neprikosnoven arbitar, Šenoa je svoj tip književnosti neizbježno morao nametati suradnicima. Što je još gore, morao ga je [...] nametati i samom sebi.” (284)

Do Šenoine smrti “*Vienac*” suvereno natkriljuje svu književnu periodiku, tj. Klaićevu *Hrvatsku lipu*, Grlovićev *Hrvatski svjetozor* te almanaha *Velebit*, *Hrvatski dom* i *Hrvatska*. Svi oni se odupiru *Vienčevoj* “neprikosnovenosti”, a da bi svome otporu dali i idejnu podlogu, sve više govore o realizmu u prikrivenoj polemici sa Šenom.

Još za Šenoina života mladi pravaši pokreću na Sušaku kao protutežu *Viencu* raskošniji, književni časopis *Hrvatsku vilu*, tu je i politički dnevnik *Sloboda*, a poslije u početku korektnih odnosa, kad *Vila* prijeđe u Zagreb, a *Vienac* preuzmu Vjekoslav Klaić i Mile Maravić, započinju žučne polemike čiji je neposredni povod Kumičićev “prilično neizvoran” članak *O romanu*. Polemika prelazi literarne okvire, no, *Vila* i *Balkan* ubrzo sustaju, progoni pravaša su započeli, pa je *Vienac*, usvojivši glavne ideje umjerenoga realizma, opet jedini književni časopis. Iako i pravaši počinju ponovno surađivati, ne odriču se želje da izdaju vlastiti list koji će biti i književan i zabavan, pa će se 1888. pojaviti ilustrirani *Dom i sviet*, potom i *Prosvjeta*, no, to je već novo razdoblje hrvatske književnosti, prekida Frangeš, ne hotеći zalaziti u razdoblje moderne.

Sada se osvrće na časopise u Dalmaciji koja nakon *Zore dalmatinske* dobiva *Zvijezdu* i *Dubrovnik*, pa potom *Slovinac* kao” najvrednije što je Dubrovnik dao hrvatskoj književnosti prije moderne” (290); zanimljivo, za razliku od *Slavonca*, Frangeš ne vidi u njemu nikakve separatističke tendencije. Formatom nalik na *Vienac*, ugasio se zbog pomanjkanja podrške a da nije uspio u glavnoj nakani; koja, to Frangeš ne navodi. Dotle je u Zadru Šimić pokrenuo *Iskru* zadobivši značenje koje je prelazilo zadarske i dalmatinske okvire.

Sada o znanstvenim časopisima. Iako je još Bogović planirao *Neven* pretvoriti u znanstveni časopis, Frangeš ideju takvoga časopisa pripisuje Šenoi koji je 1861. u svojim *Dopisima iz Praga* osjetio potrebu časopisa koji će se isključivo baviti znanstvenim pitanjima filologije. Tako će 1864. *Književnikom* biti popunjena upravo ta neugodna praznina, a Zagreb postati ozbiljno znanstveno središte. Frangešu ističe polemiku o pravopisnim pitanjima Zagrebačke filološke škole te Jagićev *Kratak pregled hrvatsko-srbske književnosti od posljednje dvie-tri godine* koji je “zapravo znanstvena potvrda” Šenoinih zapažanja i zaključaka iz *Naše književ-*

nosti. Premda kratka vijeka, ostade *Književnik* u znanstvenom pogledu najvredniji hrvatski časopis XIX. stoljeća i jedan od najvećih hrvatskih časopisa uopće, zaključuje Frangeš svoje poglavlje o časopisima u sklopu vlastitoga književnopovijesnoga pregleda hrvatskoga realizma.

Međutim, nije to i jedini Frangešov prilog o časopisima. Štoviše, bit će prevažna njegova uloga u pokretanju *Croatice* 1970., paralelno i projekta reprint-izdanja Gajeve *Danice* 1970. – 1972. Ovaj je projekt Frangeš popratio studijom *Značenje Gajeve Danice*.² Studija i projekt višestruko su važni; ima, naime, nešto ritualno u naknadnome tumačenju i učincima jedne tradicije koja je bila generirana upravo *Danicom* kao novim i u doba reprinteda još uvijek dominantnim tiskanim medijem. Frangeš se sada našao u poziciji da se specijalno bavi početkom ne samo hrvatske književne periodike i ne samo novije hrvatske književnosti, već i onoga što još podrazumijevamo pod pojmom hrvatske nacije.

U tome smislu već u uvodnim rečenicama *Daničin* reprint Frangeš proglašava događajem hrvatske kulturne i književne povijesti, a *Danicu* “prvim hrvatskim književnim časopisom” (3). Oslanjajući se – kao malo kada i malo gdje – na referentnu literaturu od Šurmina do Hergešića i Josipa Horvata – Frangeš podsjeća na *Daničine* periodičke nehrvatske ili tek uvjetno hrvatske prethodnice (tj. latinsko-talijansko-njemačke listove), potom se iscrpno i dokumentirano bavi Gajevim projektom ne krijući vlastitu fascinaciju njime (naziva ga genijalnim!). Štoviše, upozorava Frangeš na detalj iz Gajeve medijsko-političke taktike, naime, da ne pokreće književni časopis sve dok ne dobije dozvolu i za političke novine, da bi zapravo u praksi – kako se pokazalo – *Danica* i *Novine* zamijenile uloge!

Imajući *Danicu*, Gaj je raspolagao najmoćnijim sredstvom širenja vlastitih ideja i jačanja narodne svijesti, ističe Frangeš te

² Ivo Frangeš, *Značenje Gajeve “Danice”*, str. 3-25 u: *Danica ilirska 1847 – 1848 – 1849*. Reprint izdanje, Liber, Zagreb 1972.

dodaje kako su nošene javnim, periodičkim glasilom, Gajeve ideje dobivale drugačiju snagu. Ukazavši zapravo na privatnu stranu sukoba Vraza i Gaja, plod čega je bila ne samo prva veća kriza *Danice*, već i pokretanje *Kola*, Frangeš poentira: “*Danica* je bila početak i svjedok, zalog i poprište novije književnosti hrvatske, mjesto na kojemu se ta književnost preporodila...” (17)

Čini mu se paradoksalnim da se *Danica* poslije ukidanja ilirskog imena i oslobođena Gajevih pretežno političkih ambicija zapravo – oporavila: *Danica* je bila arka na kojoj je ne samo hrvatska književnost nego i cjelokupna hrvatska nacija, slikovito će Frangeš zaključiti ovu svoju studiju. *Danica* poslije 1849. nije ista *Danica*, a “pokretna snaga” ili – pojmom njegove buduće *Povijesti* – “sile pokretnice” hrvatske kulture i književnosti postali su drugi ljudi i drugi časopisi. Sasvim na kraju složit će se s Gajevom tezom kako se “književnost razvija pravim uspiehom samo u vremenu mira, u vremenu reda” – baš kako je bio i otpočeo svoje poglavlje o časopisima u *Realizmu*.

Napokon, dolazimo do 1987. i Frangešove *Povijesti hrvatske književnosti* kao sinteze unutar koje se očekuje da i časopisi nađu svoje mjesto. Logika dotadašnjega Frangešova historiografskoga diskursa na to nas navodi.

No, je li baš tako?!

U najkraćem, evo što u Frangešovoj *Povijesti* o časopisima zatječemo.³

U poglavlju o romantizmu, odnosno ilirizmu i apsolutizmu, Frangeš naziva *Kraljski Dalmatin* prvim hrvatskim tjednikom, a Vrazovo *Kolo* prvim hrvatskim književnim časopisom, kao da je zaboravio što je u svome *Realizmu* pisao o *Danici*. Nju će pak tek spomenuti, ali zato u izrazito kategoričnoj i indikativnoj rečenici: “Novija je hrvatska književnost započela osnivanjem časo-

³ Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*. Nakladni zavod Matice hrvatske – Cankarjeva založba, Zagreb – Ljubljana, 1987.

pisa: prvo (1835) *Danica ilirska*, zatim (1842) *Kolo*, napokon, u Dalmaciji, *Zora Dalmatinska* (1844)” (164).

To je svojevrsna ne samo varijacija, već i radikalizacija na nekoliko mjesta istaknute tvrdnje da je ilirizam započeo časopisima, odnosno da je ilirsko razdoblje završilo obustavljanjem *Danice* i *Zore*. Također odranije poznajemo Frangešovu tezu kako nakon Gaja “pokretna snaga hrvatske kulture i hrvatske književnosti postali su drugi ljudi i drugi časopisi”. Malo dalje Frangeš će otići naizgled korak dalje ustvrdivši kako je *Nevenom* započela “sustavna književna kritika (Adolf Veber), književna estetika (Ivan Macun), izvorna novelistika (Tombor, Bogović), polemika (Antun Starčević), itd.” (167)

U sljedećem poglavlju (*Protorealizam i realizam*) također nekoliko odranije poznatih konstatacija – o *Književniku* kao “prvom hrvatskom znanstvenom časopisu” (180) i *Viencu* kao “središnjem časopisu hrvatske književnosti u doba protorealizma i realizma”. No, opaska o *Viencu* dio je anotacije uz *Vienčevu* sliku – baš kako su predstavljeni i ostali časopisi ne samo ovoga razdoblja (*Naše gore list, Il Nazionale, Hrvatska vila*), već i moderne (sarajevska *Nada, Mladost, Hrvatski salon, Hrvatska misao, Novo doba, Savremenik, Život* i *Lovor*). Dakle, nema posebnoga autorova komentara, osim popratnih anotacija – koje ionako nisu Frangešove, već Josipa Bratulića koji je u knjizi potpisan kao autor “izbora i opisa likovnih priloga”.

Ista je stvar i s preostalim dvama razdobljima hrvatske književnosti kako ju je Frangeš u svojoj *Povijesti* podijelio (9. *Međuratna književnost* i 10. *Suvremena književnost*): slike naslovnica *Plamena, Juriša, Republike, Hrvatskog kola, Književnika, Forum, Pečata, Krugova, Razloga, Umjetnosti riječi, Pogleda* i njegove *Croatice* kao zadnjeg časopisa. Svojevrsne izuzetke čine spominjanja pojedinih časopisa uz autorska imena poput *Kokota* uz Donadinija i *Vijavice* uz A. B. Šimića ili pak *Krugova* uz Pavletičev esej *Neka bude živost* i sl.

I to je sve!

S obzirom na koncepciju Frangešove *Povijesti* – nimalo ne-
očekivano!

Naime, autor već u proslovu svojega – kako sam veli – život-
nog djela piše: “Ovaj prikaz hrvatske književnosti nastoji objasniti
osnovne sile pokretnice koje su ravnale njezinim razvitkom i ocije-
niti umjetničke rezultate tog procesa”. U tome procesu njega
prvenstveno zanimaju velika imena uvjeren “da cjelovita slika
jedne književnosti ovisi prije svega o djelu i djelovanju najvećih”
(5). Drugim riječima, kako se to vidi u Frangešovu povezivanju
Nazorove *Majke pravoslavke* i Barakovićeve *Majke Margarite* –
“nacionalna književnost je suvisao povijesni proces u kojemu
djeluje uzročna vezanost među talentima i djelima” (351).

Iz takve najave može se očekivati samo jedno: da će protago-
nisti Frangešove književnopovijesne priče biti autori i njihovi opu-
si. Autor i njegovo djelo ključni je autoritet i ideja koja organizira
strukturu Frangešove književnopovijesne panorame. Sasvim
izvana ili tek na njezinoj periferiji ostaju pitanja poput žanrova,
naraštaja, pravaca, škola, stilova, modela, tradicija, čitateljske
publike i sl. A takvu sudbinu dijele i časopisi.

No, je li baš sasvim?

Ostajući u okvirima književnopovijesne skice koju je bio
odredio Antun Barac, Frangeš je svojim ma koliko rubnim tretir-
anjem časopisa ipak očuvao svijest o njihovoj relevantnosti.
Štoviše, Frangeš svojim književnopovijesnim instinktom ukazuje
i na moguće okvire tretiranja mjesta i uloge časopisa kao medija
unutar kojega je nastala i oblikovala se novija hrvatska književnost
ili – kako sam veli – “novija je hrvatska književnost započela
osnivanjem časopisa”.

S više ili manje uvjerenja, ali svakako bez poželjnog elabo-
riranja, tu su tezu varirali svi Barčevi nastavljači zajedno pri-
premišajući teren za nova čitanja književne stvarnosti. Unutar auto-
nomizacije književnog polja čiji se proces najplastičnije izražava
upravo u književnim časopisima (zvali ih hambarima, motorima,
plućima, barometrima ili buticima!), svi su oni napokon učinili

zrelim pitanje medijske slike hrvatske književnosti kao važnog i relevantnog znanstvenog područja. U njemu, dakako, časopisi više nemaju tek puko posredničku ulogu, već najaktivnije sudjeluju u književnoj proizvodnji duboko se upisujući u njezinu strukturu.⁴

⁴ O tome više u mojoj studiji *Čitanje časopisa*, MH, Zagreb 2005!